



Микола Фесюра,

заступник голови
Господарського суду
Чернігівської області

УДК 347.195.5:340.11

***Ліквідація, реорганізація,
банкрутство підприємства, установи,
організації в сучасний період:
поняття та юридична сутність***

Процес ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації – є тенденцією закономірного розвитку державної, економічної, суспільної, господарської сфер життєдіяльності, який створює умови для зникнення в об'єктивній реальності непотрібних форм господарювання та появи нових, більш ефективних, варіацій. Дослідження визначення понять та юридичної сутності ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації має велике теоретичне та практичне значення, особливо в сучасних умовах розвитку ринкових відносин. Відповідні процеси, як поширені соціально-правові явища, спричиняють масу порушень трудових прав працівників, призводять до погіршення соціального стану працездатної, безробітної особи, що має потребу у працевлаштуванні, та більшої частини населення України, стають причинами

погіршення показників економічної сфери життєдіяльності людини та громадянина України. Ліквідація, реорганізація та банкрутство підприємства, установи, організації – це юридично значущі події в економічній та трудовій сферах життєдіяльності, що призводять до розірвання трудових правовідносин з їхніми працівниками, але визначення відповідних правових категорій є предметом наукових дискусій серед багатьох учених.

Належне визначення понять та юридичної сутності ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації має конструктивно впливати на правове регулювання відповідних процесів та сприяти захисту трудових прав, свобод та інтересів працівників. Відповідні правові категорії на різних етапах суспільного розвитку стали предметом дослідження багатьох учених. Проте враховуючи відсутність належного правового

визначення відповідних, основоположних правових категорій означені питання потребують додаткового дослідження та доопрацювання.

Основною метою цієї статті є дослідження юридичної сутності та визначення понять ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації в сучасний період. Для досягнення поставленої мети у статті необхідно вирішити такі основні завдання: визначити поняття ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації, з'ясувати їх юридичну сутність та вплив на трудові правовідносини, розробити низку пропозицій щодо вдосконалення чинного трудового законодавства.

Насамперед, уявляється доцільним з'ясувати зміст поняття банкрутство підприємства, установи, організації. Так, банкрутство – це комплексна правова категорія, що є предметом дослідження багатьох галузей науки: цивільного права, економіки та трудового права тощо, які розглядають її в різних аспектах. «Причиною існування великої кількості визначень цього поняття є його багатогранність, неоднозначність у проявах, і, часто, несподіваність наслідків. Донині тривають теоретичні обґрунтування цього феномена» [1, с. 154], підкреслюють А. В. Кругленко, І. В. Маник. Таким чином, слід дослідити наукові надбання різних галузей науки для того, щоб надати повноцінне визначення правовій категорії «банкрутство» та охарактеризувати його юридичну сутність.

Для початку слід систематизувати наукові погляди, що містять визначення банкрутства. Словник цивільно-правових термінів містить таке визначення: «банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури» [2, с. 17]. Галузеве джерело характеризує означену категорію за

допомогою таких ознак, як зазначення суб'єктного складу (боржника, кредиторів), участь судових органів, застосування ліквідаційної процедури.

Перш за все, банкрутство – це основоположна, правова категорія економіки України. Н. В. Сабліна, В. В. Кривеженко вважають, що: «З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості» [3, с. 7]. А. Д. Шеремет та Р. С. Сайфулін визначають банкрутство як «неспроможність підприємства фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання» [4, с. 145]. Таким чином, вищенаведені наукові твердження поєднані розумінням правової категорії «банкрутство» як нововиявленої, деструктивної якості суб'єкта господарювання, яку визначено як неспроможність задовольнити вимоги кредиторів та задовольнити зобов'язання перед державним бюджетом. Означений підхід слід поглибити з урахуванням необхідності більш точного визначення суб'єктного складу, причин виникнення та можливих наслідків.

Слід зазначити й інші наукові підходи до означеного питання. Є. М. Андрущак визначає, що: «банкрутство – це визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі» [5, с. 29]. Наголосимо, що науковець у відповідному твердженні слушно зазначає, банкрутство – це незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, тоді як вищезазначені погляди наголошували лише на юридичних особах. Слід, на нашу думку, звернути увагу й на позицію М. М. Береста та А. П. Тимошенко, які мають більш широкий науковий погляд, визначаючи, що «банкрутство – це

визнана судом неспроможність господарюючого суб'єкта виконувати свої зобов'язання та продовжувати підприємницьку діяльність унаслідок її економічної неефективності, що є негативним наслідком кризи, призводить до порушення фінансових відносин і ставить під загрозу подальше існування підприємства» [6, с. 72]. Відповідне твердження найбільш ґрунтовно надає визначення правовій категорії «банкрутство», перелічуючи основоположні його ознаки.

На основі вищезазначених наукових тверджень можна дійти висновку, що категорія «банкрутство» – багатогранне явище, яке використовується науковцями в різних аспектах та галузях науки. Зазначені вище наукові позиції вчених вказують на різносторонній характер банкрутства, адже воно розглядається, як: «фінансова неспроможність» суб'єкта господарювання; визнана господарським судом нездатність відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури; юридичний факт, наслідком якого є ліквідація; міра економічної й юридичної відповідальності; наслідок глибокої фінансової кризи та неефективного управління.

Для надання повного та всебічного визначення відповідній правовій категорії необхідно проаналізувати положення чинного законодавства. Так, законодавство містить визначення банкрутству підприємства, установи та організації, яке є основним для правозастосовної діяльності компетентних органів та осіб. Згідно із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-ХІІ, банкрутство – це «визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної про-

цедури» [7]. Таким чином державне законодавство ототожнює процедуру банкрутства з ліквідаційними процесами, які є наслідком розглядання справи в господарському суді. Додатково відносини, пов'язані з банкрутством, регулюються низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили: Господарським кодексом України – глава 23 «Визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом» [8]; ст. 53 Цивільного кодексу України передбачає можливість визнання банкрутом фізичної особи-підприємця [9] тощо; Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ та іншими законами, які містять положення про можливість визнання банкрутом господарських підприємств, організацій установ певних видів діяльності чи організаційно-правової форми; підзаконними нормативно-правовими актами; відомчими нормативними актами.

На основі вищезазначених наукових позицій та положень державного законодавства, слід визначити банкрутство як комплексну та універсальну для всіх галузей науки правову категорію, яка є економічно-правовим явищем, що виникло внаслідок впливу зовнішніх (кризові явища, що характеризують державну, соціальну, економічну сфери життєдіяльності) та внутрішніх (економічна нерентабельність господарчої, підприємницької діяльності, неефективність управлінських дій) факторів та є специфічним станом суб'єкта господарювання: фізичної особи-підприємця, юридичної особи (підприємства, установи, організації), який спонукає виникненню зобов'язальних правовідносин із працівниками, державою, кредиторами, що мають вимоги виплати боргів, пред'явлені в установлені законодавством строки, відповідно до ліквідаційної процедури, розпочатої за рішенням господарського суду.

«Банкрутство» та «ліквідація» підприємств, установ та організацій є

самостійними, але тісно пов'язаними між собою правовими категоріями, що виникають унаслідок неплатоспроможності суб'єкта господарювання та приводять до припинення юридичної особи, остання з яких має місце на добровільних та примусових засадах. Ліквідація підприємства, установи, організації внаслідок банкрутства є способом примусового припинення юридичної особи та його господарської діяльності у визначеному законодавством порядку, що призводить до втрати працівниками робочих місць.

Для визначення юридичної сутності та взаємозв'язку з банкрутством підприємства, установи, організації слід з'ясувати зміст правової категорії «ліквідація». Останнім часом поняття «ліквідація підприємства» є предметом теоретичних досліджень та дискусій багатьох учених. Так, у свою чергу, В. С. Щербина зазначає, що у разі ліквідації суб'єкт господарювання припиняється як суб'єкт права без правонаступництва [10, с. 119]. Необхідно відмітити, що зазначені вище науковці слушно наголошують саме на припиненні суб'єкта господарювання, а не припиненні його діяльності. Уявляється доцільним зауважити на тому, що існує протилежна наукова позиція, в якій ліквідація розглядається саме як припинення діяльності підприємства, установи, організації. Наприклад, І. В. Венедиктова зазначає, що «ліквідація юридичної особи – спосіб припинення діяльності юридичної особи, що має остаточний характер, без переходу прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб» [2, с. 101]. Аналогічної думки притримується й О. В. Тітова [11, с. 7, 14]. Відповідна наукова позиція, на нашу думку, є помилковою. Так, з приводу цього П. О. Повар слушно заперечує зазначене визначення з огляду на той факт, що «неправильно вважати, що підприємство вже ліквідувалося (припинило своє існування як суб'єкт права), тому що припинилася

його діяльність. Так, підприємство може припинити свою господарську діяльність, але воно залишається суб'єктом права до тих пір, поки не буде внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців запису про його припинення шляхом ліквідації. Більше того, підприємство може припинити свою господарську діяльність ще до прийняття рішення про ліквідацію, тобто до початку ліквідаційної процедури і, таким чином, під час процедури ліквідації не буде припинятися господарська діяльність» [12, с. 136].

Протиріччя, що виникають у процесі визначення змісту такої правової категорії як «ліквідація», слід передбачити й на законодавчому рівні. Так, у Законі України «Про господарські товариства» неодноразово вживається термін «припинення діяльності товариства». Так, відповідно стаття 19 Закону регламентує: «Припинення діяльності товариства відбувається шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) або ліквідації з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції». Водночас у ст. 20 цього ж законодавчого нормативно-правового акта законодавець вживає таке формулювання, як «ліквідація товариства проводиться призначеною ним ліквідаційною комісією. ...» [13]. Відповідно до цього слід звернути увагу на наукове твердження В. С. Нерсесянца, який зазначає, що правила юридичної техніки вимагають точності й однозначності понять, термінів, формулювань, словесних конструкцій і дефініцій, що застосовуються у ньому [14, с. 429]. Таким чином, перш за все, на науковому та законодавчому рівнях слід визначити поняття «ліквідація» саме через розуміння відповідного процесу як припинення суб'єкта господарювання (підприємства, установи, організації), а не його діяльності.

Отже, ліквідація – це припинення підприємства, установи, організації,

які є суб'єктами господарювання, що відбувається на законних підставах, в порядку та черговості задоволення вимог кредиторів, відповідно до вимог державного законодавства України.

Таким чином, законодавець, врегулювавши процедуру ліквідації підприємства, установи, організації захистив права їх учасників. Захист трудових прав працівників в цьому процесі є пріоритетним напрямом з огляду на той факт, що їх вимоги відповідно до норм Цивільного кодексу України задовольняються у другу чергу, після вимог щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимог кредиторів, забезпечених заставою чи іншим способом. Ця тенденція обумовлена необхідністю підтримки працівників у період втрати постійного робочого місця та, відповідно, основного джерела доходів.

Необхідно зауважити на тому, що економічні зміни та кризові явища не завжди приводять до припинення підприємств, установ та організацій, що не відповідають новим, сучасним умовам, обумовленим запровадженням ринкових відносин в Україні. Більшість керівників суб'єктів господарювання приймають конструктивні рішення щодо змін у виробництві, організації праці та професійної діяльності підприємств, установ, організацій, їх перепрофілюванні, що допомагає надалі забезпечувати суспільні та державні потреби, отримувати прибуток та зберегти більшість робочих місць. Зазначені способи досягаються керівниками внаслідок реорганізації підприємств, установ, організацій. Але для більшої частини працівників у зазначеному випадку такі зміни призводять до втрати робочих місць так само, як і при банкрутстві та ліквідації підприємств, установ, організацій.

Таким чином, слід з'ясувати юридичну сутність та зміст поняття «реорганізація підприємства, установи,

організації». У ст. 108 ЦК України йдеться, що «перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми» [9], тобто «реорганізація» на відміну від «банкрутства» і «ліквідації» є способом перетворення і не завжди досягається шляхом припинення суб'єкта господарювання.

На науковому рівні реорганізацію підприємства, установи, організації науковці тлумачать з різних аспектів. Так, І. В. Венедиктова визначає реорганізацію підприємства, установи, організації як «здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема способом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо інше не передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредитора» [2, с. 167–168]. Отже, слід зазначити, що здійснення реорганізації керівником суб'єкта господарювання здебільшого направлено не на збереження самого підприємства, а на раціоналізацію виробництва та отримання прибутку, при цьому підприємство (установа, організація) може підлягати змінам організаційно-правової форми, в результаті чого можуть виникати нові утворені юридичні особи. У свою чергу, Т. В. Перекрест зазначає, що: «за змістом реорганізація – це комплекс організаційних заходів, завдяки яким умови функціонування окремих підрозділів та організаційні параметри всього підприємства наближаються до вимог зовнішнього середовища і власного бажання суб'єкта господарювання щодо свого місця в ньому. Таким чином, реорганізація характеризує зміни в організаційно-

структурних взаємозв'язках між підрозділами підприємства на всіх рівнях ієрархії, які відповідають внутрішнім і зовнішнім умовам його функціонування згідно з обраною системою стратегій» [15, с. 181]. На думку О. О. Терещенко, реорганізація – «це повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником» [16, с. 294]. На нашу думку, обґрунтованим є визначення реорганізації, яке наводить Є. С. Шубенко, він констатує, що реорганізація – це «процес здійснення юридично значущих дій і ухвалення юридичних актів, який направлений на припинення і (або) створення одного або декількох юридичних осіб, а також той, що характеризується переходом прав і обов'язків юридичної особи, що реорганізується в порядку універсального правонаступництва до знову створених (або які продовжують існування) юридичних осіб» [17, с. 470].

Таким чином, слід дійти висновку про те, що реорганізація підприємства, установи, організації – це комплексний процес виникнення, перетворення або припинення юридичної особи або її структурного підрозділу шляхом здійснення юридично значущих дій і ухвалення юридичних актів керівником, що направлені на перехід прав і обов'язків підприємства, установи, організації, що реорганізується в порядку універсального правонаступництва, до новостворених (або які продовжують існування) суб'єктів господарювання

з метою подолання проблем у їх функціонуванні та оптимізації, прогресивного розвитку та ефективності виробництва, відповідно до соціальних та державних потреб, викликаних новими економічними умовами, та отриманні прибутку.

Викладене дає підставу констатувати, що нові, сучасні економічні умови, обумовлені переходом до ринкових відносин, викликають необхідність відповідності функціонування суб'єктів господарювання новим суспільним та державним вимогам. Відповідні обставини є умовами, в яких частина юридичних осіб припинили існування, в результаті визнання їх банкрутами та подальшої ліквідації. Припинення юридичної особи тягне за собою припинення трудових правовідносин між роботодавцем та працівником, що є негативною соціально-трудовою тенденцією, яка призводить до збільшення чисельності безробітного населення. Вагома частина керівників підприємств, установ, організацій проводять реорганізацію суб'єктів господарювання. Беручи до уваги особливості процесу реорганізації, слід дійти висновку про те, що саме від обраного керівником способу її здійснення залежить майбутнє працівників суб'єкта господарювання. У випадках виникнення нових юридичних осіб змінюються і трудові правовідносини. При цьому всі способи здійснення банкрутства, ліквідації та реорганізації підприємств, установ, організацій їх керівниками та компетентними державними органами повинні відбуватися з точним та безпрецедентним додержанням вимог трудового законодавства України під час вирішення майбутнього становища кожного працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кругленко А. В.* Поняття банкрутства в аспекті сучасного розвитку підприємств / *А. В. Кругленко, І. В. Маник* // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – Випуск II (46). – 2002. – С. 153–159.

2. Венедиктова І. В. Сучасний словник цивільно-правових термінів / І. В. Венедиктова. – Серія «Юридичний радник». – Х. : Страйд, 2005. – 224 с.
3. Саблина Н. В. Банкрутство підприємства: причини и пути преодолення / Н. В. Саблина, В. В. Кривеженко // БІЗНЕСИНФОРМ. – 2010. – № 10. – С. 7–11.
4. Шеремет А. Д. Финансы підприємств / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 343 с.
5. Андрущак Є. М. Удосконалення інституту банкрутства / Є. М. Андрущак // Финанси України. – 2001. – № 9. – С. 29–37.
6. Берест М. М. Критичний аналіз змісту економічної категорії «банкрутство» // М. М. Берест, А. П. Тимошенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 69–72.
7. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон від 14.05.1992 № 2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
8. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
9. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
10. Щербина В. С. Господарське право : [підруч.] / В. С. Щербина. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
11. Титова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». – Донецьк. – 2006. – 19 с.
12. Повар П. О. Поняття ліквідації підприємства / П. О. Повар // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. – № 1 (87). – С. 135–144.
13. Про господарські товариства / Верховна Рада України; Закон від 19.09.1991 № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
14. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : [учеб. для юрид. вузов и фак.] – М. : Изд-во НОРМА, 1999. – 552 с.
15. Перекрест Т. В. Реорганізація підприємства як чинник підвищення ефективності діяльності / Т. В. Перекрест // Держава та регіони. – 2011. – № 6. – С. 181–189.
16. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : [навч. посіб.] / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.
17. Шубенко Є. С. Щодо визначення поняття реорганізації: економіко-правовий аспект / Є. С. Шубенко // Економічні науки. – Серія «Облік і фінанси». – 2011. – Випуск 8 (29). – Ч. 4. – С. 466–471.

Фесюра М. В. Ліквідація, реорганізація, банкрутство підприємства, установи, організації в сучасний період: поняття та юридична сутність

У статті досліджено такі правові категорії, як ліквідація, реорганізація та банкрутство підприємства, установи, організації, надано їм загальну характеристику та визначено їх вплив на трудову сферу життєдіяльності людини та громадянина, соціальне положення працівників.

Ключові слова: ліквідація, реорганізація та банкрутство підприємства, установи, організації, припинення юридичної особи, перетворення суб'єкта господарювання, працівники, безробітні особи.

Фесюра Н. В. Ликвидация, реорганизация, банкротство предприятия, учреждения, организации в современный период: понятие и юридическая сущность

В статье исследованы такие правовые категории, как ликвидация, реорганизация и банкротство предприятия, учреждения, организации, осуществлена их

общая характеристика и определено их влияние на трудовую сферу жизнедеятельности человека и гражданина, социальное положение работников.

Ключевые слова: ликвидация, реорганизация и банкротство предприятия, учреждения, организации, прекращения юридического лица, преобразования предприятия, работники, безработные лица.

Fesyura N. Liquidation, reorganization, bankruptcy of enterprises, establishments, organizations during modern period: concept and legal essence

Such legal categories as liquidation, reorganization and bankruptcy of enterprises, establishments, organizations, were investigated in the article. A general description was given to them and their influence on the labour sphere of vital functions of men and citizens, social position of workers.

Key words: liquidation, reorganization and bankruptcy of enterprise, establishment, organization, stopping of legal entity, transformation of subject of menage, workers, unemployed persons.